

PETAR VELIKI

NJEGOV ŽIVOT I SVET

Drugi tom

ROBERT K. MESI

Prevela
Dubravka Srećković Divković

■ Laguna ■

Naslov originala

Robert K. Massie

PETER THE GREAT: HIS LIFE AND WORLD

Copyright © 1980 by Robert K. Massie

Translation copyright © 2016 za srpsko izdanje, LAGUNA

Sadržaj

Genealogija dinastije Romanova, 1613–1917. xiv-xv

Prvi deo: Stara Ruska carevina

1. Stara Ruska carevina	3
2. Petrovo detinjstvo	23
3. „Deva velikog uma“	30
4. Pobuna strelaca.	52
5. Veliki raskol.	73
6. Petrove igre	90
7. Sofijino regentstvo	111
8. Sofija je zbačena	134
9. Gordon, Lefort i Svepijanski sabor	152
10. Arhangelsk	175
11. Azov	189

Drugi deo: Veliko izaslanstvo

12. Veliko izaslanstvo u zapadnu Evropu	217
---	-----

Kupovinom knjige sa FSC oznakom pomažete razvoj projekta odgovornog korišćenja šumskih resursa širom sveta.

NC-COC-016937, NC-CW-016937, FSC-C007782

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

13. „Nemoguće je opisati ga“	.236
14. Petar u Holandiji	.251
15. Knez Oranski	.269
16. Petar u Engleskoj	.287
17. Leopold i Avgust	.308
18. „Evo šta te u svemu ometa“	.331
19. Vatra i knuta	.345
20. Među prijateljima	.370
21. Voronjež i Južna flota	.387

Treći deo: Veliki severni rat

22. Gospodarica severa.	.407
23. Neka odluče topovi.	.425
24. Karl XII	.440
25. Narva	.456
26. „U nevolji nije dobro od svega odustati“	.477
27. Osnivanje Sankt Peterburga.	.499
28. Menjšikov i Katarina.	.516
29. Samodrščeva ruka	.538
30. Poljska kaljuga	.559
31. Karl u Saksoniji.	.582
32. Veliki put do Moskve	.603
33. Golovčin i Lesna	.619
34. Mazepa	.641
35. Najgora zima otkako se pamti	.657
36. Prikupljanje snaga	.674
37. Poltava.	.689
38. Predaja kod reke	.711

39. Plodovi Poltave	.723
<i>Napomene.</i>	.739

Četvrti deo: Na evropskoj pozornici

40. Sultanov svet	3
41. Oslobodilac balkanskih hrišćana	17
42. Pedeset udaraca na Prutu	35
43. Nemački pohod i Fridrih Vilhelm	55
44. Obala Finske	75
45. Kalabaluk	89
46. Venecija severa	104
47. Jedan izaslanik izveštava.	119
48. Drugo putovanje na Zapad	133
49. „Kralj je prava sila...“	149
50. Gost u Parizu	161
51. Školovanje naslednika	179
52. Očinski ultimatum	195
53. Carevićev beg	210
54. Budućnost pred sudom	225
55. Karlova poslednja ofanziva	251
56. Kralj Džordž ulazi u Baltik	269
57. Pobeda.	285

Peti deo: Nova Rusija

58. U službi države	.299
59. Poslovanje po ukazu	.333
60. Prvi posle Boga	.352

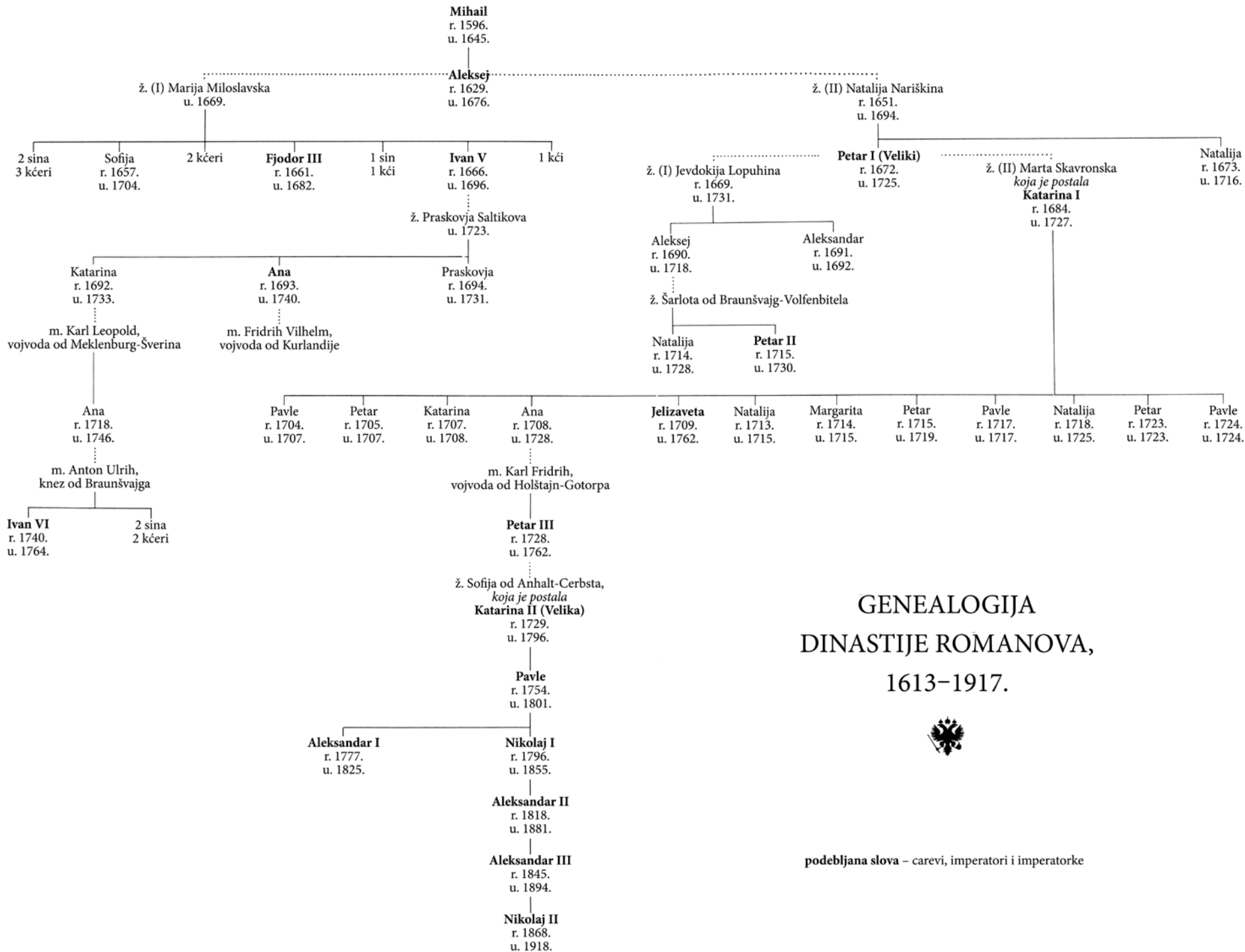
61. Imperator u Sankt Peterburgu	369
62. Obalama Kaspijskog jezera	402
63. Sutton	416
Epilog	441
<i>Izjave zahvalnosti</i>	457
<i>Odabrana bibliografija.</i>	461
<i>Napomene.</i>	471
<i>O autoru.</i>	485

Karte

Evropa u doba Petra Velikog	x–xi
Planovi Sankt Peterburga, 1716.	xii–xiii
Pohod na Prut	40

EVROPA U DOBA PETRA VELIKOG

Četvrti deo

NA EVROPSKOJ
POZORNICI

SULTANOV SVET

ETAR JE IMAO OGROMNU SREĆU što za vreme svoga carovanja nije nikada morao da se bori sa dva neprijatelja istovremeno. Poljska, po tradiciji neprijateljica Moskve, mirom iz 1686. pretvorila se u saveznicu. Rat s Turskom, iznova raspiren Petrovim pohodima na Azov, obustavljen je tridesetogodišnjim primirjem potpisanim u avgustu 1700, posle čega je Petar mogao da se priključi Poljskoj i Danskoj u napadu na Švedsku. Za sve te opasne godine pre Poltave, kada je Karl XII delovao nepobedivo i kad bi tursko-švedski savez zapečatio Rusiji sudbinu, sultan se pridržavao primirja. Tek nakon Poltave, pošto se švedska vojska raspala u kolonu zarobljenika, Osmanlijsko carstvo je na jedvite jade odlučilo da zarati s carem. Pa čak i tada, zbog Petrovog preteranog optimizma i izdaje jednog novostečenog balkanskog saveznika, ovaj ratni pohod umalo nije imao posledice pogubne po Rusiju.

OSMANLIJSKO CARSTVO, čija je svaka stopa bila osvojena mačem, prostiralo se na tri kontinenta. Prostor sultanove vladavine bio je veći nego u rimskih imperatora. Obuhvatao je

čitavu jugoistočnu Evropu. Na zapad se protezao duž obale Afrike, sve do marokanske granice. Dodirivao je obale Kaspijskog jezera, Crvenog mora i Persijskog zaliva. Crno more je bilo osmanlijsko jezero. Iz Carigrada se upravljalo mnogim velikim gradovima, dalekim i raznorodnim poput Alžira, Kaira, Bagdada, Jerusalima, Atine i Beograda. Od bivših teritorija Osmanlijskog carstva nastala je dvadeset jedna moderna država.*

U ovom divovskom prostranstvu planina, pustinja, reka i plodnih dolina živelo je nekih dvadeset pet miliona ljudi, za to vreme ogroman broj, gotovo dvostruko veći od broja stanovnika svakog evropskog carstva ili kraljevstva izuzev Francuske. Carstvo je bilo muslimansko; ono je, u srcu Arabije, okruživalo svete gradove Meku i Medinu, čije je svetinje sultan, kao halifa, morao štititi po ličnoj dužnosti. Među muslimanskim narodima, osmanlijski Turci činili su dominantnu manjinu, ali bilo je tu i Arapa, Kurda, krimskih Tatara, Čerkeza, Bošnjaka i Albanaca. Sultan je takođe vladao milionima hrišćanskih podanika: Grka, Srba, Mađara, Bugara, Vlaha i Moldavaca.

Gotovo po nuždi, političke spone koje su vezivale takvu poliglotsku masu narodâ i vera bile su rastegljive i labave. Sultan je vladao iz Carigrada, ali njegovu vlast je na lokalnom nivou zastupalo mnoštvo paša, kneževa, namesnika, begova, kanova i emira, gde su pojedini bili autonomni po svemu sem po imenu. Hrišćanske kneževe bogatih balkanskih provincija Vlaške i Moldavije, koje su počivale između Dunava i Karpata (današnja Rumunija), birao je lično sultan, ali čim ih jednom postavi, podanička vernost svodila se isključivo na plaćanje godišnjeg danka. Svake godine su sa severa pred

* Turska, Grčka, Bugarska, Rumunija, Jugoslavija, Mađarska, Albanija, Sirija, Liban, Jordan, Izrael, Aden, Kuvajt, Egipat, Sudan, Libija, Irak, Jemen, Tunis, Alžir, Kipar, da se i ne pominju veliki delovi sovjetske Ukrajine, Krim, Kavkaz, Jermenija i Gruzija. [Prim. aut.] (*Napomena*: odvajanjem balkanskih i ruskih republika u poslednjoj deceniji XX veka ovaj broj se umnožio. – Prim. prev.)

vratnice Visoke porte u Carigradu stizala kola nakrcana zlatom i drugim sredstvima isplate. Tatarski kan je iz svoje prestonice Bahčisaraja vladao Krimskim poluostrvom kao apsolutni gospodar, dužan jedino da stoji na raspolaganju sa 20.000 do 30.000 konjanika u slučaju poziva da učestvuje u sultanovim ratovima. Na dve, tri hiljade kilometara zapadno, berberske države Tripoli, Tunis i Alžir u ratu su svome osmanskom gospodaru dugovale da svoje brze piratske brodove, obično uposlene probitačnim mirnodopskim gusarenjem i pljačkanjem svih nacija, preusmeri u napade na flote velikih hrišćanskih pomorskih sila Mletaka i Đenove.

U šesnaestom veku, pod sultanom Sulejmanom Veličanstvenim (1520–1566), Osmanlijsko carstvo je doseglo zenit. Bilo je to zlatno doba Carigrada, kada se u grad slivalo silno blago; sagrađeno je desetak prekrasnih carskih džamija, a duž obala Bosfora i Mramornog mora nicali su i blistali dvorci za uživanje. Sam Sulejman bio je pokrovitelj književnosti, umetnosti i nauke; voleo je muziku, poeziju i filozofiju. Ali na prvom mestu bio je ratnik. Velikim vojnim drumom koji je vodio na sever ka Beogradu, Budimu i konačno Beču marširale su osmanlijske vojske ostavljajući za sobom džamije i minarete raštrkane po balkanskim brdima i dolinama. Uvređena takvim vidljivim znacima muslimanskih osvajanja, zapadna hrišćanska kraljevstva Turke su posmatrala kao ugnjetače Grka i drugih hrišćanskih naroda na istoku. Ali Osmanlijsko carstvo, u tom pogledu širokogrudije od mnogih zapadnih kraljevstava, tolerisalo je druge vere. Sultan je zvanično priznao grčku crkvu i potvrdio jurisdikciju njenog patrijarha i arhiepiskopâ, a pravoslavni manastiri zadržali su svoja imanja. Turci su radije vladali preko lokalnih političkih institucija, pa je, u zamenu za danak, hrišćanskim provincijama bilo dozvoljeno da imaju sopstvene sisteme uprave, kao i hijerarhijske i klasne strukture.

Osmanlijski Turci su na jedan neobičan način upućivali najviši kompliment svojim podanicima hrišćanima: regrutovali su

ih radi popune sopstvene centralne carske administracije, kao i naročitih pukova sultanove garde – janičara. U podaničkim balkanskim provincijama prelazak u islam bio je ključ uspeha za hrišćanske dečake koji su slati – isprva silom – u muslimanske škole i dobijali strogo obrazovanje namenjeno da izbriše svaku uspomenu na majku, oca, braću i sestre i zatre svaki trag hrišćanske vere. Oni će biti verni samo Kuranu i sultanu i od njih će nastajati korpus neustrašivih i odanih sledbenika, raspoloživih za svaku službu. Najinteligentniji su mogli postati paževi u palati ili činovnici u civilnoj službi, čak se uzdići i do samog vrha carske administracije. Mnoge istaknute ličnosti uspele su se upravo ovom stazom; moćnim Osmanlijskim carstvom često su upravljali ljudi rođeni kao hrišćani.

Ali većina tih mladića uzimana je u gardijske pukove, u janičare. Kao dečaci, a kasnije kao vojnici, čitav život bi proživeli u kasarnama, sa zabranom da se žene i imaju decu kako bi u potpunosti mogli biti odani samo sultanu. Po statusu je janičar bio rob; kasarna mu je bila dom, Kuran vera, sultan gospodar, a borba profesija. U prvim vekovima carstva, janičari su bili slični kakvom redu fanatičnih monaha-vojnika, zavetovanih na borbu protiv neprijatelja Alahovih i sultanovih. Oni su osmanlijskoj vojsci obezbeđivali čeličan korpus vrhunski uvežbane i predane pešadije, jače od svake vojne sile u Evropi sve do nastanka nove francuske vojske Luja XIV.

Odred janičara bio je živopisan prizor. Imali su crvene kape sa zlatovezom, bele košulje, vrećaste šaljvare i žute čizme. Janičari sultanove lične garde raspoznavali su se po crvenim čizmama. U doba mira nosili su samo jatagan, ali kada kreće u bitku, svaki janičar je mogao poneti sa sobom oružje koje najviše voli: džilit, mač, arkebuzu ili kasnije musketu.

U četrnaestom veku bilo je 12.000 janičara; 1653. njihov broj doseže 51.647. Kako su prolazili vekovi, tako je starijim janičarima dozvoljavano da se penzionišu, žene i zasnivaju porodice. I muslimanske i hrišćanske porodice preklinjale su

da im sinovi budu primljeni u ovaj korpus, te će s vremenom ta povlastica biti ograničena na decu i rodbinu bivših janičara. Janičari su postali slobodna, privilegovana, nasledna kasta. U doba mira bavili su se trgovinom, kao ruski strelci. Na kraju su, kao što je bio slučaj s carskim gardama mnogih zemalja, postali veća opasnost po sopstvenog gospodara nego po neprijatelje. Veliki veziri pa čak i sultani uspinjali su se i padali po ćefu janičara sve dok 1826. godine ovi nisu ukinuti.

KADA SE PRILAZI S MORA, istorijski grad Carigrad izgledao je kao džinovski, cvetni vrt uživanja. Uzdignut iznad plavih voda Bosfora i Mramornog mora, s kubetima i minaretima usred tamnozelenih čempresa i probeharalog voća, bio je to jedan od najlepših gradova na svetu. Danas je Istanbul i živ i živopisan, ali više nije prestonica; republikanska vlada Turske, da bi se oprala od grehova ovog grada, preselila se u asketsku, modernu čistotu Ankare u sredini anadolske visoravni. Ali u sedamnaestom veku Carigrad je bio prestonica muslimanskog sveta, vojna, administrativna, trgovačka i kulturna osovina moćnog Osmanlijskog carstva. S populacijom od 700.000 stanovnika, veći od svakog evropskog grada, stapao je u sebi mnoge narodnosti i vere i bio načičkan velelepim džamijama, učilištima, bibliotekama, bolnicama i amamima. Njegovi pazari i gatovi bili su nakrcani robom iz svih zakutaka sveta. Parkovi i vrtovi bili su puni cveća i rodnog drveća. U proleće su po njemu cvetale divlje ruže, a po živicama pevali slavuji.

Nad ovim ogromnim gradom, na visu gde se Zlatni rog odvaja od ulaza u Bosfor sa Mramornog mora, nalazio se Topkapi-saraj, sultanova palata. Tu su iza visokih zidova počivale desetine zdanja: kasarna, kuhinje, džamije, vrtovi sa žuboravim vodoskocima i dugačkim drvoredima čempresa oivičenim lejamama ruža i lala. Grad u gradu, stvoren isključivo radi uživanja jednog jedinog čoveka, saraj je upućivao ogromne zahteve

okolnom svetu. Svake godine, iz svih provincija carstva, stizali su brodovi i kola natovareni pirinčem, šećerom, graškom, sočivom, biberom, kafom, gurabijama, urmama, šafranom, medom, solju, šljivama u limunovom soku, sirćetom, lubenicama, a samo za jednu godinu došlo bi 780 tovara snega. U tom gradu je 5.000 slugu ispunjavalo sultanu želje. Sultanovu trpezu nadgledao je glavni čuvar salvete, kome su pomagali nosač poslužavnika, poslužitelj voća, poslužitelj turšije i šerbedžija, glavni kafedžija i poslužitelj vode (kao muslimani, sultani su bili antialkoholičari). Tu su bili i glavni motač turbana i njegovi pomoćnici, čuvar sultanove odeće, te nadglednici perionice i kupatila. Glavni berberin imao je među svojim osobljem manikera, koji je podsecao sultanu nokte svakog četvrtka. Uz njih su se tu nalazili i palioci čibuka, vratari, muzičari, baštovani, sluge, pa čak i zbirka patuljaka i gluvonemih koje je sultan koristio kao glasnike, jer ovi potonji su naročito bili pogodni za službu u nekim poverljivijim trenucima.

Koliko god da je saraj bio skriven od očiju podanika, zapravo je predstavljao samo spoljašnju ljušturu jednog unutrašnjeg, još pomnije čuvanog privatnog sveta – harema. Arapska reč „haram“ znači „zabranjen“, a sultanov harem bio je zabranjen svima sem samom sultanu, njegovim gostima, ženama koje tu žive i evnusima što ih čuvaju. Iz saraja se u njega moglo ući samo jednim prolazom koji je vodio kroz četvora zaključana vrata, dvojica gvozdena i dvojica bronzana. Svaka vrata su dano-noćno čuvali evnusi i samo oni su imali jedini ključ. Na kraju tog prolaza nalazio se zamršen lavirint raskošnih stanova, hodnika, stepeništa, tajnih vrata, unutrašnjih dvorišta, vrtova i ribnjaka. Kako su mnoge sobe bile sa svih strana okružene drugim sobama, svetlost je ulazila kroz šarena stakla svetlarnika i visokih prozora. U carskim odajama, zidove i tavaniće prekrivale su tanane šare plavo-zelenih nikejskih pločica. Podovi su bili zastrti blistavim turskim ćilimima, a stanarke su mogle skrštenih nogu posedati na niske minderluke dok

piju kafu i jedu sveže voće. U sobama gde će možda sultan poželeti da poverljivo popriča s nekim savetnikom postojali su šedrvani kako bi žubor vode sprečio zlonamerne uši da čuju šta se govori.

Harem je bio zatvoren svet zarova, ogovaranja, spleta i – u svakom trenutku koji sultan odabere – seksa. Ali bio je to i svet kojim su strogo vladali protokol i hijerarhija. Sve do doba Sulejmana Veličanstvenog sultani su se ženili; islam im je dozvoljavao da imaju četiri žene. Ali Sulejmanova supruška, ridokosa Rusinka po imenu Rokselana, toliko se mešala u državne poslove da se otad osmanski sultani neće ženiti.* Tako je vladarka harema postala sultanova majka. Turci su verovali da „raj leži pod nogama majke“ i da svako, koliko god uzeo sebi žena ili konkubina, ima samo jednu majku, te da ona u njegovom životu zauzima jedinstveno mesto. Pokatkad, ako je sultan mlad ili slab, njegova majka je izdavala naređenja u sinovljevo ime neposredno velikom veziru. Sledeća po rangu iza sultanove majke stajala je majka prestolonaslednika, ukoliko ga je bilo, a potom su sledile žene koje su sultanu rodile mušku decu. Na samom repu bile su odaliske iliti konkubine. Sve ove žene su, makar tehnički, bile robinje, a kako muslimanka nije mogla biti u ropstvu, logično su sve žene u haremu bile strankinje: Ruskinje, Čerkeskinje, Mlećanke, Grkinje. Od kraja šesnaestog veka većina će poticati sa Kavkaza, jer plavooke žene tog kraja bile su čuvene sa svoje lepote. Čim jednom uđe na haremska vrata, žena je tu ostajala do kraja života. Izuzetaka nije bilo.

Po ulasku u harem, obično u uzrastu od deset-jedanaest godina, devojčice su se obučavale ženskim dražima pod strogim okom iskusnih starijih žena. Prošavši školovanje, devojka je puna nade iščekivala trenutak preliminarnog odobrenja kada

* Tačnije, naredni sultani imaće i dalje zakonite supruge (obično do četiri, a u pojedinim slučajevima i pet), ali one će nositi skromnu i praktično beznačajnu titulu kadin-efendi. (Prim. prev.)

će joj sultan baciti maramicu pred noge, označavajući da je postala „dozde“ („u oku“). Nije svaka dozde doživela uzvišeni trenutak poziva kada će postati „ikbal“ („srećnica“), ali one koje su ga dočekale imale su nakon toga sopstvene odaje, služavke, nakit, haljine i izdržavanje. Kako su sve žene u haremu potpuno zavisile od toga koliko je sultan zadovoljan, sve su željno grabile prilike da mu legnu u postelju, a kada konačno to ostvare, očajnički su nastojale da mu ugone. Takmičile su se do te mere da su nekolicini sultani, preterujući s beskonačnim danima i noćima strasti koje su im pružale čete željnih, zaljubljenih žena, naprosto sišli s uma.*

U ovaj privatni svet žena nije mogao prodrati nijedan muškarac izuzev sultana. Harem je bio toliko nepristupačan da jedna turska poslovice veli: kad sunce ne bi bilo žensko, ni njemu se ne bi dalo da uđe. Obezbeđivanje ove nepristupačnosti bilo je dužnost haremskih evnuha. Isprva su evnusi bili belci, dovođeni većinom, kao i haremske žene, sa Kavkaza. Ali početkom sedamnaestog veka, dvesta evnuha koji su čuvali harem bili su crnci. Uglavnom su kupovani kao deca, od robovskih karavana što su jednom godišnje dolazili sa gornjeg Nila, a kastrirali su ih kod Asuana kada doputuju rekom. Ironično, pošto islam zabranjuje kastraciju, obavljali su je Kopti, hrišćanska sekta nastanjena u toj oblasti. Osakaćenu decu potom su sultanovi namesnici i zastupnici u donjem Egiptu poklanjali na dar svome gospodaru.

U teoriji su evnusi bili robovi i sluge haremskih žena-robinja. Ali zahvaljujući blizini sa sultanom, često su zadobijali ogromnu moć. U neumornom vrtikolu dvorskih intriga, savez žena i evnuha mogao je i te kako uticati na raspodelu milosti

* Pojedini osmanski sultani držali su u haremima ne samo žene već i dečake. Ali premda je tačno da su izvesni turski sultani imali homoseksualnih sklonosti, isto kao i poneki hrišćanski kraljevi, većina osmanskih sultana više je volela žene. Harem je pretežno bio rezervoar ženske čeljadi. [Prim. aut.]

i državnih položaja. S vremenom će starešina crnih evnuha, znan kao kizlar-aga („devojački aga“) ili darisade-aga („aga kuće radosti“), često igrati veliku ulogu u državnim poslovima, postajao tiranin čitavog saraja i ponekad biti treći po moći u carstvu, odmah iza sultana i velikog vezira. Kizlar-aga je uvek živio raskošno, uz mnoge povlastice i veliku svitu, a takođe i uz sopstvene robinje, čiju je ulogu, moramo to primetiti, teško zamisliti.

U haremu, kao i svuda u carstvu, sultan se doživljavao kao polubog. Nijedna žena nije mu smela doći nepozvana. Kada je on nailazio, svako ko mu se nađe na putu morao se hitro skriti; da bi opomenuo sve na svoj dolazak, jedan sultan je nosio papuče sa srebrnim potplatama da bi lupkarale po kamenim prolazima. Kada je želeo da se okupa, sultan je najpre odlazio u sobu za svlačenje, gde su mu odeću skidale mlade robinje; zatim u sobu za masiranje, gde su mu mazale telo uljem i trljale ga; iza toga u odaju za kupanje s mermernom kadom, česnama s vrućom i hladnom tekućom vodom i zlatnim slavinama, gde su mu, ukoliko poželi, robinje prale telo, za šta su obično bile zadužene postarije žene; na kraju su ga robinje, ovoga puta opet mlade, oblačile i mirisale. Kada je želeo slavljati, sultan bi se zaputio u dvoranu za prijeme, veliku prostoriju u plavim pločicama, zastrtu grimiznim tepisima. Tu je sedao na presto, njegova majka, sestre i kćeri na minderluke, a razne ikbal i dozde na jastučiće po podu ispred njega. Ukoliko je bilo igračka i muzike, moglo se zahtevati i prisustvo dvorskih muzičara, ali u tim prilikama su im dobro vezivane oči kako bi haremske žene bile zaštićene od njihovog pogleda. Kasnije je nad dvoranom za prijeme sagrađen balkon sa tako visokim zidovima da ih je samo muzika mogla preći.

Upravo u toj dvorani sultan je povremeno primao i pokojeg stranog izaslanika. U takvim trenucima je sedeo na svome mermernom prestolu, u dugačkoj zlatotkanoj odeždi obrubljenoj samurom i sa belim turbanom s crno-belim perom i

džinovskim smaragdnom. Uvek je sedeo okrenut gostu profilom, da nijedan nevernik ne bi mogao da sagleda čitavo lice Božje senke na zemlji.

KROZ ČITAVU SVOJU ISTORIJU Osmanlijsko carstvo je bilo i ostalo ratnička država. Sva moć je počivala u sultanovim rukama. Kada je sultan bio snažan i darovit, carstvo je cvetalo. Kada je bio slab, carstvo je propadalo. Nimalo čudno, život u haremu, okruženje žena zaljubljenih u svoga gospodara i haremskih evnuha-spletkaroša, umnogome je oduzimao čvrstinu jednoj rasi koja je započela s ratnicima-osvajateljima. A sa razvitkom istorije carstva još jedna okolnost se postarala da kvalitet vladajućih sultana počne da opada. Ironično, započeta je kao čin milosrđa. Sve do šesnaestog veka osmanlijska tradicija je nalagala da onaj sultanov sin koji nasledi presto odmah naredi da se zadave sva njegova mnogobrojna braća kako bi se uklonila svaka pretnja prestolu. Sultan Murat III, koji je vladao od 1574. do 1595, začeo je više od stotinu dece, a nadživelo ga je dvadeset sinova. Najstariji, nasledivši presto kao Mehmed III, zadavio je svoju devetnaestoricu braće, a isto tako, da bi bio siguran da je likvidirao svaku moguću konkurenciju, ubio i sedam očevih konkubina koje su se zadesile trudne. Međutim, novi sultan Ahmed I okončao je 1603. taj strašni ritual tako što je odbio da zadavi svoju braću. Umesto toga, da bi uklonio opasnost od njih, zatvorio ih je među zidove naročitog paviljona prozvanog „Kavez“, gde su živeli odsečeni od svakog dodira sa spoljašnjim svetom. Otada će svi sultanski sinovi provoditi dokon život na tom mestu, u društvu evnuha i konkubina, koje su, da ne bi rađale decu, morale biti u godinama kada više ne mogu zatrudneti. Ukoliko bi se greškom i rodilo neko dete, nije se dozvoljavalo da ono ostankom u životu zakomplikuje rodoslovno stablo. Dakle, kada sultan umre ili bude svrgnut a nema sina, iz zatočenja bi bio doveden neki brat i proglašen

za novu Božju senku na zemlji. Među tim neukim, neagresivnim muškarcima carskog roda, ni janičari ni veliki veziri često nisu mogli naći čoveka dovoljnih intelektualnih sposobnosti i političkog znanja da vlada carstvom.

U svakom trenutku, ali naročito kada je sultan mlak, Osmanlijskim carstvom zapravo je upravljao veliki vezir. Iz ogromnog zdanja izgrađenog 1654. u blizini saraja, a Evropljanima poznatog kao Visoka porta, veliki vezir je nadgledao administraciju i oružane sile carstva – to jest, sve osim samog saraja. Teoretski, veliki vezir je bio sultanov sluga. Njegovo nimenovanje obeležavalo se simboličnim primanjem prstena pečatnjaka iz sultanovih ruku; otpuštanje iz službe označavano je povratkom ovog carskog pečata. U praksi je, međutim, veliki vezir vladao carstvom. U doba mira on je bio glava izvršne i sudske vlasti. U ratu je na bojištu zapovedao osmanlijskom vojskom uz pomoć janičarskog age i mornaričkog kapudan-paše. Predsedavao je Divanom – većem – u velikoj, zasvođenoj odaji za prijeme, sa zidovima ukrašenim mozaicima, arabeskama i plavo-zlatnim draperijama. Tu, na klupi koja se proteže ukrug, sedeli su visoki službenici Porte, a boja njihovih haljina sa obrubom od krzna i širokim rukavima – zelena, ljubičasta, srebrna, plava, žuta – označavala je rang. U sredini je sedeo veliki vezir u odeždi od belog atlasa i sa turbanom sa zlatnim trakama.

Služba velikog vezira nosila je ogromnu moć – povremeno su veliki veziri znali da organizuju i pad sultana – ali isto tako je vukla sa sobom i ogromne opasnosti i nudila vrlo malo izgleda za mirnu smrt. Za poraz u ratu krivio se veliki vezir, za čime je neumitno sledilo otpuštanje, progonstvo, a neretko i davljenje. U toj službi se mogao održati samo majstor spletke. Od 1683. do 1702. dvanaest velikih vezira ušlo je u Divan i Visoku portu, i isto toliko ih izašlo odatle.

No bez obzira na sve to, nešto ranije u sedamnaestom veku upravo su veliki veziri spasavali carstvo onda kad sultan samo sedi u haremu i prepušta se svojim naklonostima i

fantazijama.* Napolju je osmanlijska moć toliko opadala da su mletački brodovi krstarili Dardanelima, a kozački gusari sa Dnjeptra u svojim „čajkama“ harali sve do severnog ulaza u Bosfor. Dok vri od korupcije i rastače se u anarhiju, carstvo je spasavala veština praktično dinastije velikih vezira: oca, sina i zeta.

Kada se 1656. carstvo našlo na granici urušavanja, haremska hijerarhija je preko volje za velikog vezira imenovala strogog sedamdesetjednogodišnjeg Albanca Mehmeda Čuprilića,** koji je probleme rešavao bez milosti: između 50.000 i 60.000 pogubljenja iščistilo je osmanlijsku administraciju od mita i korupcije. U vreme njegove smrti, nakon pet godina, pad carevine je bio zaustavljen. Za vezirovanja njegovog sina Ahmeda Čuprilića, a kasnije i zeta Karamustafe, osmanlijska moć doživela je kratak preporod. Suzbijene su flote i vojske hrišćanskih sila Austrije, Mletaka i Poljske. U odgovor na ugarski poziv u pomoć protiv cara Leopolda, Karamustafa je 1683. odlučio da zauzme Beč. Vojska od preko 200.000 ljudi pod zastavama od konjskih repova, sa samim Karamustafom kao komandantom, krenula je u marš uz Dunav, osvojila čitavu Ugarsku i drugi put u istoriji Osmanlijskog carstva našla se pod zidinama Beča. Čitavog tog leta 1683. Evropa je zabrinuto pratila šta se dešava. Pukovi vojnika iz nemačkih država stali su pod zastavu

* Jedan sultan, Ibrahim Ludi, nosio je oko brade mrežicu od dijamanta, a dane je provodio bacajući zlatne novčiće ribama u Bosforu. Nije želeo da vidi ni da oseti ništa osim krzna, pa je nametnuo naročit porez na uvoz samurovine iz Rusije kako bi mogao prekriti zidove svojih odaya tim skupocenim krznom. Smatrajući da žena donosi to više zadovoljstva što je deblja, odaslao je svoje ljude da pretraže carstvo i pronađu mu najdeblju. Dovedi su mu jednu ogromnu Jermenku, koja je sultana toliko očarala da ju je zasuo blagom i počastima i na kraju je proizveo u namesnicu Damaska. [Prim. aut.]

** Kod nas su veziri iz ove albanske porodice poznati pod prezimenom Čuprilić. (Prim. prev.)

habzburškog cara da se bore protiv Turaka. Čak ni Luj XIV, obično neprijatelj Habzburga i potajni saveznik Turaka, nije sebi mogao priuštiti da uskrati pomoć u spasavanju tog velikog hrišćanskog grada. Dvanaestog septembra 1683. saveznička vojska koja je došla u pomoć napala je turske opsadne linije s leđa i poterala Turke u bekstvo niz Dunav. Po sultanovom naređenju, Karamustafa je zadavljen.

Godine što su usledile za porazom kod Beča bile su pogubne po Turke. Pali su Budim i Beograd, a austrijska vojska čak se primakla Jedrenu. Veliki mletački admiral Frančesko Morozini zauzeo je Peloponez, produžio Korintskom prevlakom i udario opsadu Atini. Nažalost, za vreme njegovog bombardovanja jedno đule je pogodilo Partenon, koji su Turci koristili kao barutanu. Dvadeset šestog septembra 1687. hram je, u to doba uglavnom čitav, odleteo u vazduh i zadobio svoj sadašnji izgled.

Hiljadu sedamsto treće janičari su svrgnuli sultana Mustafu II u korist njegovog tridesetogodišnjeg brata Ahmeda III, koji je na presto došao iz zatočeništva „Kaveza“ i ostao na njemu da vlada dvadeset sedam godina. Ovaj esteta, nestabilan, mrgodan čovek, pod velikim uticajem svoje majke, voleo je žene i poeziju i slikao je cveće. Gajio je strast prema arhitekturi i gradio predivne džamije da ugodí narodu i predivne vrtove da ugodí sebi. Duž Zlatnog roga je podigao niz raskošnih paviljona, pojedine u kineskom, pojedine u francuskom stilu, gde je voleo da sedi u hladu kakvog drveta i da u društvu svojih najmilijih konkubina sluša poeziju. Ahmed je voleo i pozorišne predstave; zimi su se za njega izvodile složene kineske igre senki, a za njima je sledilo razdavanje dragulja, slatkiša i počasnih haljina. U leto su se pripremale složene tobožnje pomorske bitke i vatrometi. Njegov dvor je zaposela manija lala. U prolećne večeri, po vrtovima ukrašenim lampionima ili okupanim mesečinom, sultan i njegov dvor, u pratnji muzičara, šetali su pažljivo preskačući stotine kornjača što su milele među lalama i po travi sa zapaljenim svećama na leđima.

U tom izolovanom, mirisnom okruženju, Ahmed III je proveo iste one godine koje je u Rusiji obeležila aktivna, turbulentna vladavina Petra Velikog. Mada će Ahmedova vladavina potrajati duže od Petrove, njen kraj će imati izrazito osmanlijski ukus. Kada se 1730. carstvo ponovo našlo u vrtlogu nemira, Ahmed je pokušao da umiri neprijatelje tako što je naredio da se veliki vezir, igrom slučaja ujedno i njegov zet, zadavi i da se leš preda rulji. Ovaj čin je samo privremeno odložio Ahmedovu sudbinu. Ubrzo potom njega će svrgnuti i naslediti sinovac, koji će narediti da bivšeg sultana otruju.

41

OSLOBODILAC BALKANSKIH HRIŠĆANA

DRUGOJ POLOVINI sedamnaestog veka, na severu se pojavila jedna nova i potpuno neočekivana opasnost koja je zapretila Osmanlijskom carstvu. Rusija je sticala moć i slutila zlo prestolu Božje senke. Po tradiciji su Turci Ruse posmatrali s prezirom; s Moskovitima se nisu ni razračunavali oni, već njihovi vazali krimski Tatari. Uistinu, poredak je bio takav da su krimski Tatari, obavezni na danak sultanu, sami ubirali danak od ruskog cara. Za krimske kanove Moskovića je bila tle sa kojeg žanju robove i stoku u redovnim godišnjim prepadima u Ukrajinu i južnu Rusiju.

Za to što je moglo da pokazuje takvu ravnodušnost prema Ruskom carstvu, Osmanlijsko carstvo je imalo da zahvali zauzetosti Moskve drugim neprijateljima. Dva najbrojnija hrišćanska naroda istočne Evrope, pravoslavni Rusi i katolički Poljaci, naraštajima su međusobno ratovala. Ali 1667. nastala je promena neprijatna sultanu: Rusi i Poljaci razrešili su svoje razmirice, makar privremeno, i ujedinili se protiv Turaka. A 1686. poljski kralj Jan Sobjeski, željan da zarati sa Osmanlijskim carstvom, predao je regentkinji Sofiji na određeno vreme (što